

Anna KUCZ

Uniwersytet Śląski

 <https://orcid.org/0000-0003-1524-0253>

LEVANT ET CARMINA CURAS* – O TERAPEUTYCZNYM WALORZE POEZJI W EKLODZE IV NEMEZJANA

***LEVANT ET CARMINA CURAS* – THERAPEUTIC VALUE OF POETRY IN THE IV ECLOGUE BY NEMESIANUS**

The article presents an episode related to the erroneous attribution of the phrase *carmina non dant panem* to Nemesianus, a Carthaginian poet living in the 3rd century AD, who did not enjoy the due authority among researchers. Later, Nemesianus' Eclogue IV, which – as a literary space – is an example of an original intertextual collage, was analysed. The analysis of the last Eclogue written by Carthaginian poet shows how he weaved this work out of the poetic tradition concerning the truth about the transience of youthful beauty. Both the Latin sentence *carmina dant panem*, quoted in Umberto Eco's novel, and *versus intercalaris*, quoted ten times in the Nemesianus' Eclogue, make us think about the most desirable value that is expected from poetry, both from the point of view of the author and the recipient. Eclogue IV reveals the author's melancholy poetic reverie about the transience of the things of this world, and also shows that the poet does not listen to his predecessors to speak in the same way as them, but he listens to their voices in order to better hear and articulate his own separate voice, as it were a tribute to poetry, which is therapy for the creator.

Keywords: Umberto Eco, Prague Cemetery, Nemesianus' Eclogue IV, poetry, therapy, suffering, intertextual collage

Słowa kluczowe: Umberto Eco, *Cmentarz w Pradze*, *Ekloga IV* Nemezjana, poezja, terapia, cierpienie, kolaż intertekstualny

Epizod związany z zacytowaniem słynnej sentencji *carmina dant panem* w powieści kryminalno-szpiegowskiej *Il cimitero di Praga* Umberto Eco wraz z przypisem do tej sentencji zamieszczonym w polskim przekładzie Krzysztofa

* Działania badawcze wsparte ze środków przyznanych w ramach programu Inicjatywa Doskonałości Badawczej Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach.

Żaboklickiego *Cmentarz w Pradze* zainspirował mnie, by prześledzić spuściznę literacką Nemezjana, poety afrykańskiego tworzącego w drugiej połowie III wieku naszej ery, który nie zawsze cieszył się wśród badaczy należnym autorytetem. Dlatego studium niniejsze zainicjuje zarysowaniem tegoż zdarzenia, a następnie zaprezentowana zostanie *Ekloga IV* Nemezjana jako przykład kolażu intertekstualnego, aby zademonstrować, w jaki sposób poeta utkał ów utwór z poetyckiej tradycji, dotyczącej prawdy o ulotności młodzieńczego piękna, a także zwrócić uwagę na cechy wspólne frazy *carmina non dant panem* i refrenu *cantet, amat quod quisque: levant et carmina curas*. Sentencje te, jak i analiza *Eklogi IV* powinny pomóc odpowiedzieć na pytanie, jakiej wartości najbardziej oczekuje się od poezji zarówno z pozycji twórcy, jak i odbiorcy.

Słowa *carmina non dant panem* w przestrzeni wirtualnej są przywoływane dość często¹. Niektórzy wzbogacają ów frazes komentarzem filologicznym, a inni zastanawiają się nad sensem uprawiania nie tylko poezji, ale i sztuki w ogóle. Obecnie najczęściej jest on przywoływany w sytuacji, gdy zaniedbuje się finansowanie sfery kulturalnej. Antyteza owej frazy została przytoczona w powieści jednego z najślynniejszych pisarzy naszych czasów. Umberto Eco w trzecim rozdziale *Chez Magny* powieści pod tytułem *Il cimitero di Praga*, której akcja rozgrywa się w XIX wieku, przywołuje trzy łacińskie słowa: *carmina dant panem* (Eco 2010: 39). Nie taję, że to właśnie zdanie zaintrygowało mnie szczególnie. Ponadto w polskim przekładzie powieści kryminalno-szpiegowskiej czytelnik dowiaduje się, że idiom ten jest odwrotnością łacińskiej sentencji *carmina non dant panem* pochodzącej z *Eklogi IV* Nemezjana (Eco 2013: 41). Jednak wertując wydania jego utworów, nie znajdziemy jej ani w *Eklodze IV*, ani w żadnym innym utworze Kartagińczyka². Nie tylko we wspomnianym dziele przypisano poecie afrykańskiemu owe cztery ważne słowa. Otóż Andrzej Zawada (2018: 9) w artykule *Przeciwko tyranii wielkiej liczby* nawiązuje do owej sentencji, gdy zastanawia się nad sensem uprawiania poezji: „*Carmina non dant panem* – rzekł starożytny poeta Nemesianus. – „Wiersze nie dają chleba”. Czy zatem wiemy, dlaczego tak powszechnie piszemy wiersze? I o co chodzi? Bo przecież nie o pieniądze”.

Chcąc upewnić się, gdzie dokładnie Nemezjan zamieścił owe słowa, skontaktowałam się z profesorem Krzysztofem Żaboklickim, znakomitym tłumaczem powieści Eco. Otrzymałam jego szczere wyznanie, z którego dowiaduję się, że w zasygnalizowanej sprawie nie może mi pomóc, gdyż nie jest autorem tego przypisu, a w tekstach Nemezjana niestety nie znajduje poszukiwanej frazy *carmina non dant panem*:

¹ Gdy wygooglujemy *carmina non dant panem*, to otrzymamy 25 700 wyników (31.10.2022). W tej części wywodu na temat *carmina non dant panem* korzystam z uwag zawartych w pracy Kucz 2022: 123–125.

² Marcus Aurelius Olympius Nemesianus – poeta północnoafrykański, prawdopodobnie urodził się w Kartaginie, żył i tworzył w drugiej połowie III wieku naszej ery.

Cieszę się, że wpadł Pani w ręce mój przekład powieści nieodżałowanego Eco. Jednak w zasygnalizowanej sprawie nie mogę w niczym Pani pomóc. Cytowanego przypisu w ogóle nie pamiętam – a mieszkam w Wiedniu i nie mam tu egzemplarza książki – i w każdym razie nie jestem jego autorem. Przypuszczam, że jest nim pan Mirosław Grabowski, współpracownik Wydawnictwa, który tekst opracowywał i część przypisów chyba zredagował. Mnie wstyd się przyznać, ale o istnieniu Nemezjana dowiedziałem się dopiero od Pani. Zaciekawiony zajrzałem do internetu i znalazłem bez trudu *Nemesianus Fourth Eclogue* z pełnym bodaj ang. przekładem, zapewne Pani znanym; nie udało mi się w nim doszukać niczego, co *carmina...* mogłoby przypominać. Czyżby chodziło zatem o jakieś nieporozumienie?³.

Mając nadzieję, że nie chodzi o nieporozumienie, a o jakiś trudno dostępny komentarz lub nieznaną mi edycję, skierowałam swą prośbę do redaktora Mirosława Grabowskiego, by zechciał doprowadzić do źródła poszukiwanej sentencji. Jego zdaniem tłumacz zaufał swojemu informatorowi, który pomylił dwie sentencje – *carmina non dant panem* i *levant et carmina curas*. Rzeczywiście, gdy zajrzemy na wskazaną przez redaktora Grabowskiego stronę internetową *Latin Via Proverbs*⁴, to stwierdzimy, że występujące w sąsiedztwie obie sentencje: *carmina non dant panem* i *levant et carmina curas* – ta ostatnia sentencja faktycznie pochodzi z *IV Eklodgi* Nemezjana – mogły doprowadzić do tej inspirującej pomyłki. Doskonale uchwycił ową żywotność tekstu Ryszard Koziołek (2019: 240): „Dzięki lekturze przestrzeni papieru lub bitów wirtualnego środowiska tekst jeszcze bardziej „jest” i jeszcze więcej znaczy”. Kilka lat temu, zaraz po przeczytaniu strony 41 powieści Eco *Cmentarz w Pradze* i zamieszczonych w niej *carmina (non) dant panem*, postanowiłam prześledzić teksty poety afrykańskiego z zamiarem zbadania, w jakim stopniu poeta afrykański jest prekursorem poezji późnoantycznej, a także udowodnienia, że nie tylko nie naśladuje swych poprzedników w sposób bezrefleksyjny, a korzysta z możliwości intertekstualnych, współzawodnicząc z tymi, których naśladuje (Kucz 2022: 123–125). W literaturze przedmiotu poeta najczęściej bywa określany jako „niewolniczy i bezmyślny naśladowca” w głównej mierze dzieł Wergiliusza i Kalpurniusza lub jako „jeden z najgorszych korsarzy literatury łacińskiej” (Cupaiuolo 1997: 8–13; Kucz 2022: 17–18)⁵. Ów surowy osąd został w ostatnich latach w pewnym stopniu złagodzony, a w najnowszych publikacjach uznany nawet za bezpodstawny, dzięki czemu nie definiuje się już dzieł Nemezjanowych jako plagiat czy nieudolne naśladownictwo. Badaczki Ferri i Moreschini (1994: 7) podkreślają, że jego twórczość poetycka w warstwie stylistycznej, jak i w strukturze treściowo-kompozycyjnej, nie jest pozbawiona oryginalności, finezji smaku, wrażliwości, a przede wszystkim wzniosłości połączonej z wdziękiem⁶. Zaś

³ Z korespondencji prywatnej z prof. Krzysztofem Żaboklickim z dnia 15.10.2020.

⁴ <http://latinviaproverbs.pbworks.com/w/page/15130923/group093>

⁵ Cf. Curcio 1899: 462; Aymard 1951: 170; Castagna 1970: 415–443; Verdière 1966: 185; Vinchesi 1998: 134; Sestili 2011: 21.

⁶ Cf. Gualandri 2005: 200; Mayer 2006: 451–466; Nosarti 2012: 265; Whitlatch 2013: 145–161; Kucz 2021: 101; *Eadem* 2022: 17–18. Do publikacji na temat *imitatio* w utworach Nemezjana na-

zdaniem Sanettiiego (2010: 91) Nemezjanowi udało się stworzyć oryginalne dzieło dzięki ekspresyjnej dynamice i twórczej wyobraźni, co uwalnia go od oskarżeń współczesnych krytyków, którzy postrzegają go jako zwykłego grabieżcę cudzych wierszy. Ponadto większość fraz w spuściźnie Nemezjana to aluzje do ówczesnej sytuacji społeczno-politycznej III wieku n.e. Wygląda na to, że można zwrócić się do poety, dzięki przypisanej mu sentencji, której on nigdy nie napisał, a ponadto paradoksalnie przeczytać ją u filozofa i pisarza, którego pisarstwo uczyniło go jednym z najbogatszych humanistów czasów współczesnych. I właściwie jest to niezwykle trudny do obalenia dowód na to, że jednak *carmina dant panem*. Wszystko zależy od tego, jak zinterpretujemy zagadkową sentencję. Powtarzane niczym mantra w *Eklodze IV* przekonanie o tym, że *levant et carmina curas* jest silnie zaakcentowanym przekazem na temat roli, jaką pełni poezja. Z pewnością był jej świadomy Marcus Aurelius Olympius Nemesianus, gdyż nie tylko tworzył eklogi oraz traktaty w trzecim wieku naszej ery, ale także brał udział w konkursach poetyckich⁷. I chociaż niektórzy historycy literatury twierdzą, że w III wieku n.e. poziom poezji łacińskiej znacznie się obniżył, jednak na specjalną uwagę zasługuje twórczość Nemezjana, a szczególnie jego *Ekloga IV* (Cytowska, Szelest 1992: 468). Z całą pewnością nie prezentuje się ona na tej „literackiej pustyni” jako „marna oaza lub kilka wątłych drzew”⁸. Sposób, w jaki poeta mówi o własnym przeżywaniu świata, mimo pozornej skoczności, ma w sobie coś tkliwie wzruszającego, wręcz magicznego.

O niezwyklej magii, którą przesiąknięta jest atmosfera ostatniej z sielanek Nemezjana, opowiada Matilde Oliva (2017: 17–26) w artykule *La IV egloga di Nemesiano: il superamento del modello elegiaco nel rito magico nemesiano*. *Ekloga IV* jest wizualizacją zbliżenia świata nadprzyrodzonego do świata fizycznego, oprócz tego jest przestrzenią poetycką, w której dzięki dynamicznej ewolucji szalenie zakochanego bohatera (*furens*) obserwujemy hybrydyzację gatunków (Oliva 2017: 19–20). Analogiczny zabieg hybrydyzacji gatunkowej obecny jest również w *Eklodze II* (Karakasis 2011: 299–300). Przeanalizujemy zatem dokładnie poszczególne scenki *Eklogi IV*, by zobrazować, z jakich elementów antycznej tradycji, dotyczącej prawdy o przemijaniu, Kartagińczyk stworzył ową bukoliczną tkaninę, a także by prześledzić obecny w niej proces hybrydyzacji gatunków.

leżą m.in.: Walter 1988; Korzeniowski 1976; Volpilhac 1987: 688–689; Ferri, Morreschini 1994; Cupaiuolo 1997; Sanetti 2010; Karakasis 2011: 297–338; Kucz 2018: 27–37.

⁷ Nemezjan jest autorem czterech eklog oraz trzech poematów: *Cynegetica* (*O polowaniu*), z którego zachowało się 325 heksametrów, a także *Halieutica* (*O rybolówstwie*) i *Nautica* (*O żeglarsztwie*), które zaginęły. Na temat Nemezjana i jego twórczości cf. Raynaud 1931: 173–179; Duff, Duff 1998⁶: 451–455; Volpilhac 1975: 7–14; Williams 1986; Ferri, Moreschini 1994: 7–13; Cupaiuolo 1997: 5–73; Sestili 2011: 20–27; Kucz, Gryksa 2019: 29–33; Kucz 2022.

⁸ Fabio Gasti (2013: 21), akcentując pustkę w literaturze łacińskiej III wieku, używa obrazowej metafory pustyni „un deserto con misere oasi o qualche arboscello”; cf. Antonio la Penna 1986: 149; również Michael von Albrecht (1996: 1305) korzysta z tej samej metafory w odniesieniu do literatury III wieku „grande deserto letterario del III secolo”.

Ekloga IV, licząca 73 heksametry, ma nieskomplikowaną kompozycję⁹. Wersy 1-13, czyli *prooemium*, opowiadają o nieodwzajemnionej miłości Mopsusa i Licydasa. Zaś pozostałe 60 wersów (w. 14-73), tworząc 10 strof przeplatanych refrenem, stanowią agon poetycki wykonywany naprzemiennie przez trawionych miłością pasterzy: Mopsusa zakochanego w Meroe i Licydasa zadurzonego w Jollasie. Przykładem mistrzowskiego stylu Nemezjana są wersy 8 i 9, w których czasowniki – *vitant, fugiunt, fallunt* – tworzą climax, nadający eklodze cech rytmiczności. Jednocześnie te trzy czynności wyrażone w *indicatiwie praesentis activi* są głównym powodem rozpaczki Mopsusa i Licydasa. Obraz szaleńczo zakochanych bohaterów sielanki, uwydatniony poprzez określenie miłości jako *furor*, zaś samych zakochanych jako *furentes*, świadczy o elegijnym tonie wypowiedzi. Depresyjne samopoczucie bohaterów pogłębione jest tym, że nie mają żadnych szans na wyleczenie się z owego szaleństwa. Przywołuję ukute dla elegijności wyrażenie „depresyjne samopoczucie podmiotu” obrazujące melancholijny stan bohaterów, który wraz z tematami przemijania budują aurę emocjonalną, ale w tym przypadku bukoliki. Zdaniem Krystyny Bartol (2011: 20) tak kreowana literacko elegijność jest kategorią autonomiczną, pojawiającą się w różnych odmianach lirycznych, nie tylko w elegii. Zatem potwierdza się teza, że aura emocjonalna wiersza, którą buduje temat przemijania i nostalgiczno-melancholijne, a niekiedy depresyjne samopoczucie podmiotu, nie może być traktowana jako dystynktywna cecha gatunkotwórcza. Zaobserwowana technika kolażu intertekstualnego u Nemezjana wiąże się z działaniami ekstatycznymi, które wiodą do tworzenia zaskakujących kombinacji znaczeniowych (Oliva 2017: 24). Wprawdzie pojęcie intertekstualności pojawia się dopiero we współczesnym literaturoznawstwie, jednak jej fenomen, związany z antyczną estetyką twórczości, czyli *memoria poetica*, objawia się w postaci aluzji również w poezji Nemezjana, która dzięki temu staje się tkaniną cytacji wyjętych z tradycji antycznej. Bowiem, jak słusznie podkreśla Jerzy Styka (2008: 78), *imitatio auctorum antiquorum* była „niepodważalną zasadą twórczości, uwydatnioną w normatywnych poetykach”. Technika pisarska kartagińskiego autora i jego umiejętne nawiązywanie do antycznej tradycji literackiej jest typowym przykładem utrwalania na piśmie świata poetyckiej wyobraźni, który podlega twórczemu przekształcaniu, bowiem „nic, co powstaje jako utwór literacki, nie jest do końca ani oryginalne, ani spontaniczne” (Styka 2008: 78). Dosadniej ujmuje ów fenomen Aleksander Wat. Uświadamiając niemożliwość zaistnienia całkowitej autonomiczności dzieła literackiego, stwierdza, że „literatura z istoty swej, mówiąc brutalnie, jest plagiatowa” (Wat 1986: 111)¹⁰. Wyrazistym tego przykładem jest pełen ironii, będącej „figurą rozpaczki” (Lacoue-Labarthe 2004: 89), wers 17 w *Eklodze IV*: *Quid vultu mentem*

⁹ Na temat *Eklogi IV* Nemezjana *cf.* Williams 1986: 151–160; Ferri, Moreschini 1994: 69–72 i 83–89; Cupaiuolo 1997: 177–189; Oliva 2017: 17–26. W tej części wywodu korzystam również z uwag zawartych w pracy Kucz 2022: 75–82.

¹⁰ *Cf.* Dziadek 1999: 99–100.

premis ac spem fronte serenas? / Dlaczegoż spojrzeniem mnie dręczysz, a nawet okazujesz nadzieję na czole pogodną? (Nem. *Ecl.* 4. 17)¹¹. Wiersz ten, stanowiący regularny heksametr skoncentrowany na wyrazie twarzy, jest echem słów z IV księgi *Eneidy*, odnoszących się do gry pozorów tragicznie zakochanej Dydony, która „z pogodnym czołem” przygotowuje swój ostatni gest samobójczy: *Consilium vultu tegit ac spem fronte seremat / Kryjąc zamysły twarzą, wyglądzając czoło jak gdyby spokojem nadziei* (Verg. *Aen.* 4. 477. Przeł. Kubiak. W: Vergilius 1987: 139). Poeta kartagiński w wersach 20-24, traktując o ulotności urody i przemijaniu piękna, w sposób wyrafinowany odmalowuje uroki przestrzeni bukolicznej poprzez zaakcentowanie przeobrażeń w świecie roślinnym:

Respice me tandem, puer o crudelis Iolla.
 Non hoc semper eris: perdunt et gramina flores,
 perdit spina rosas, nec semper lilia candent,
 nec longum tenet uva comas, nec populus umbras.
 Donum forma breve, est nec se quod commodet annis (Nem., *Ecl.* 4. 20-24)¹².

Spójrz wreszcie na mnie, Jolasio, okrutny chłopcze!
 Nie zawsze będziesz tak powabny: łąki tracą kwiaty,
 jeżyny róże, i nie zawsze lilia jest biała,
 traci liście winnica, a także topola nie dostarcza stale cienia;
 Piękno jest krótkotrwałym darem i szybko przemija (Nem. *Ecl.* 4. 20-24. Przekład własny).

Powyższe refleksje na temat przemijania stanowią aluzję do skargi miłosnej Korydona wyrażonej w *Eklodze II* Wergiliusza:

O formose puer, nimium ne crede colori!
 alba ligustra cadunt, vaccinia nigra leguntur (Verg. *Ecl.* 2. 17-18).

Piękny młodzieńcze, nie ufaj zbyt kolorowi swej skóry!
 Białe ligustry spadają, a zbiera się czarne hiacenty. (Verg. *Ecl.* 2. 17-18. Przeł. Stabryła 1987: 48).

Świadomość ulotności piękna była już obecna we wczesnej elegii greckiej (Bartol 2011: 17–19). Między innymi Mimnermos, rozważając ludzką kondycję, porównuje jej efemeryczność do zmian zachodzących w świecie roślin i pór dnia oraz roku. Elegik grecki żyjący w drugiej połowie VII w. p.n.e. powiada:

My, jak liście jesteśmy, co w porze nastają kwitnącej
 wiosny, kiedy promienie słońca do życia je budzą.
 Im podobni, krótko cieszymy się kwiatem młodości, [...]
 Bo chwilę zaledwie trwa owoc młodości,
 Tyle, ile od rana słońce nad ziemią jaśnieje
 (Mimnermos 2 (8). Przeł. Appel. W: Danielewicz 1984: 296).

¹¹ Cf. Calp. *Ecl.* 5. 46: *Veris enim dubitanda fides: modo fronte serena.*

¹² Cf. Theocr. *Id.* 23. 27–30; Verg., *Ecl.* 2. 6, *Ecl.* 2. 17–18.

Dlatego należy cieszyć się życiem, póki oferuje ono radosne chwile i związane z nimi rozkosze miłosne, które nadają sens i wartość życiu ludzkiemu, gdyż „w łożu słodkie chwile z kochanką i miłość tajemna. / Tylko kwiaty młodości pełne są czaru i one / wabią kobiety i mężczyzn (Mimmermos 1 (7). Przeł. Appel. W: Danielewicz 1984: 295). Analogiczną „filozofię miłości” wyznaje poeta kartagiński, nawołując do smakowania życia i czerpania z niego radości póki trwa. Czyni to w tonie elegijnym, w którym Licidas uzmysławia Jollasowi, że atrakcyjna młodość szybko przemija. W zaskakujący sposób ujmuje dychotomiczny charakter czasu, który najpierw żywi, a potem rychło porywa wszystko, co miłe i przyjemne:

Omnia tempus alit, tempus rapit: usus in arto est¹³.
ver erat, et vitulos vidi sub matribus istos,
qui nunc pro nivea coiere in cornua vacca.
et tibi iam tumidae nares et fortia colla,
iam tibi bis denis numerantur messibus anni (Nem. *Ecl.* 4. 32-36).

Czas wszystkie rzeczy żywi, czas je zabiera: radość trwa chwilę.
Wiosną widziałem te cielęta pod matkami,
a teraz biją się one o białą krowę rogami.
I ty masz już nadęte nozdrza oraz mocny kark,
wszak liczysz już dwadzieścia lat (Nem. *Ecl.* 4. 32-36. Przekład własny).

Nemezjanowe ujęcie czasu jako przestrzeni, w której doświadcza się radości dzięki istnieniu i korzystaniu z tego, co oferuje życie, a także smutku z powodu straty, przywołuje również na myśl biblijne przekonanie, iż „wszystko ma swój czas i wszystkie sprawy pod niebem przemijają w swoim rytmie”, ogłoszone w *Księdze Koheleta*¹⁴. Przeświadczenie o przemijalności wszystkiego, co wydaje się człowiekowi wartościowe, o ulotności tego, co w życiu radosne, zostaje uchwycone przez Nemezjana w kontekście impresjonistycznego spojrzenia na przyrodę, przy jednoczesnym przestrzeganiu zasad brachylogii, nakazujących poecie późnoantycznemu oszczędność słowa, precyzję i ścisłość ujęcia.

Oprócz aluzji do tradycji starożytnej, dostrzec możemy w ostatniej z eklog Afrykańczyka motyw dotąd niespotykany w bukolice. Jest nim opis rozpaczy Mop-susa i Jolasa zwieńczonej poddaniem się bohaterów rytm magicznym, opisanych dokładnie w wersach 62-72. Celem magicznych praktyk jest uwolnienie się od miłości i zapomnienie o obiektach swoich westchnień miłosnych. Jak słusznie podkreśla Matilde Oliva (2017: 20–21), na tym właśnie polega oryginalność Nemezjana. Zdaniem włoskiej badaczki Afrykańczyk stwarza trzysta lat później odmienny model bohatera bukolicznego, jakiego nie odważył się zaproponować jego wybitny prekursor, pomimo że poeta kartagiński w sposób wierny, a według niektórych nawet pedantyczny, rekonstruuje w swej twórczości motywy wergilijskie i teokrytyjskie.

¹³ Cf. Verg. *Ecl.* 9. 51: *Omnia fert aetas, animum quoque.*

¹⁴ *Ecl.* 3. 1: *Omnia tempus habent et suis spatiis transeunt universa sub caelo.*

O ile pieśni zakochanych pasterzy jako całość stanowią *imitatio* idylli II Teokryta i eklogi VIII Wergiliusza, o tyle u Nemezjana użycie magii w celu wyleczenia się z miłości jest podstawowym punktem odróżniającym go od swego wzoru literackiego. U Teokryta i Wergiliusza bohaterowie również uczestniczą w obrzędach magicznych, ale w zupełnie przeciwnym celu: przede wszystkim chodzi o pomyślność w miłości, o odzyskanie ukochanej osoby (Theocr. *Id.* 2; Verg. *Ecl.* 8). W *Ekłodze IV* Kartagińczyka, która jest doskonałym kompendium elementów bukolicznych i elegijnych, jesteśmy obserwatorami oryginalności, świadczącej o *aemulatio* autora z Północnej Afryki. Nemezjan prezentuje Mopsusa i Licidasa w całkowicie odmiennym świetle: pogrążonych w depresji i wyczerpanych nieodwzajemnioną miłością. Dlatego bohaterowie, pragnąc uwolnić się od nieszczęśliwej, wręcz sadystycznej miłości, klasycznej dla elegii i bukoliki, odwołują się do rytów magicznych, które niestety nie spełniają ich oczekiwań:

Mopsus:

Quid prodest, quod me pagani mater Amyntae
ter vittis, ter fronde sacra, ter ture vapore,
incendens vivo crepitantes sulphure lauros,
lustravit cineresque aversa effudit in amnem,
cum sic in Meroen totis miser ignibus urar?
cantet, amat quod quisque: levant et carmina curas.

Lycidas:

Haec eadem nobis quoque: versicoloria fila
et mille ignotas Mycale circumtulit herbas;
cantavit, quo luna tumet, quo rumpitur anguis,
quo currunt scopuli, migrant sata, vellitur arbos.
plus tamen ecce meus, plus est formosus Iollas.
cantet, amat quod quisque: levant et carmina curas (Nem. *Ecl.* 4. 62-72).

Mopsus:

I cóż, że Amyntasa ze wsi matka miła
Mnie liśćmi i wstęgami trzykroć oczyściła,
Kadzidłem i płonąca w siarce laurową
Wiążką i że ciskała z odwróconą głową
Popiół w rzekę? Wciąż Kocham Meroe szalenie.
Każdy miłość opiewa; pieśń zmniejsza zmartwienie.

Lycidas:

Owa Mykale przy mnie nosiła dokoła
Moc wielobarwnych nici i nieznanne zioła;
Od jej słów pęczniał księżyc, pękał wąż, padały
Drzewa, biegły rośliny, ruszały się skały.
A Jollas we mnie wzbudza wciąż większe płomienie.
Każdy miłość opiewa; pieśń zmniejsza zmartwienie.

(Nem. *Ecl.* 4. 62-72. Przeł. Sękowski. W: Nemezjanus 1985: 119).

Od miłości nie uwolnią nawet magiczne rytuały. Potrafi to jedynie pieśń wyzwalamająca od trosk, co Nemezjan podkreśla powtórzonym dziesięciokrotnie refrenem

cantet, amat quod quisque: levant et carmina curas. Pieśni stwarzają możliwość ucieczki przed nieczułością i oziębłością świata. Bez wątplenia podstawowym hipotekstem *Eklogi IV* Nemezjana jest *Ekloga II* Wergiliusza oraz *Idylla XI* Teokryta. U Teokryta pieśń miłosna Polifema do nimfy morskiej Galatei stanowi pierwowzór terapeutycznego działania pieśni, która lepiej niż jakikolwiek inny środek leczy cierpienia miłosne. W Nemezjanowym utworze słowo *curas*, podobnie jak w pierwszym wersie czwartej księgi *Eneidy*, oznacza cierpienia miłosne kogoś, kto kocha, a nie jest kochany¹⁵. W analizowanej bukolice, która jest popisem erudycji literackiej jej autora, istnieje rodzaj „filmowego montażu”: poszczególne strofy, w których dominuje myśl o przemijaniu, tworzą obrazy żywota ludzkiego porównanych do zmian w świecie natury. Poza tym obserwujemy serię *adynatów* wywołanych obrzędami magicznymi, w celu wyrażenia w sposób ironiczny dezaprobaty wobec świata pełnego trosk i nieszczęść. Przejęcia pomiędzy epizodami pod względem formalnym są płynne. Powtórzone dziesięciokrotnie *versus intercalaris* – *cantet, amat quod quisque: levant et carmina curas* – ewokując *remedium amoris*, może świadczyć o przekonaniu poety, że poezja tylko wtedy koi duszę i umysł, gdy twórca zdoła pisać nie tylko o tym, co kocha, ale co utracił. Nemezjanowy wywód na temat wartości poezji, będący reinterpretacją motywu odrzucenia, współbrzmi również ze współczesnymi tendencjami humanistycznymi. Walor terapeutyczny poezji wysuwa się na pierwszy plan w trakcie definiowania sztuki poetyckiej, jako że poezja pomaga odetchnąć w coraz bardziej dusznej atmosferze i w bezdusznych relacjach między ludźmi (Nawarecki 2021: 93). Słowa poetów są źródłem siły – „energii, która mówi ‘nie jesteś sam’, ja takie same problemy miałem tysiąc lat temu, pięćset lat temu, w innej epoce. Nie jesteś z tym sam” – o której ze stoickim spokojem opowiada podczas *Spotkania pięknych dusz* Anna Dymna, aktorka oraz inicjatorka i gospodyni Krakowskich Salonów Poezji (Dymna 17.01.2021, 15:34–15:44)¹⁶.

Być może pieśni chleba nie dają w sensie materialnym, ale z pewnością mogą ożywić w sensie metafizycznym, będąc źródłem ukojenia dla zrozpaczonych czy pogrążonych w smutku. Z przekonaniem o terapeutycznym działaniu pieśni, które łagodzą cierpienia (*levant et carmina curas*), żył i tworzył w trzecim wieku naszej ery Nemezjan. Analizowana ekloga jest dziełem erudycji Kartagińczyka znającego dogłębnie klasyczną literaturę łacińską, która miała wpływ na formę i treści tekstów późnoantycznych. Jest dowodem na to, iż poeta jest prekursorem poezji późnoantycznej, który nie tylko nie naśladuje swych poprzedników w sposób

¹⁵ Verg. *Aen.* 4. 1: *At regina gravi iam dudum saucia cura.*

¹⁶ Podcast, w którym otulamy słowem <https://www.youtube.com/watch?v=ehDa7Tln5p4>

bezrefleksyjny, ale korzysta z możliwości intertekstualnych, współzawodnicząc z tymi, których naśladuje. Autor w swym ostatnim utworze, podobnie jak w pozostałych tekstach, stawia na urozmaicenie treściowe i stylistyczne jako główny cel estetyczny oraz wykorzystuje dla jego osiągnięcia różnorakie kategorie poetyckie w przekonaniu, że czyni zadość zarówno postulatowi sztuki poetyckiej, jak i oczekiwaniom odbiorców. Jego bohaterowie potrafią z całą rozpaczą a zarazem nadzieją zademonstrować marny ludzki los. Wprawdzie życie ludzkie jest osobliwie smutne, mimo wszystko to nędzne życie potrafi być piękne i urzekające dzięki pieśniom, których melodia drga już rytmem nowej epoki. Poeta daje dowód subtelnej zdolności do zreinterpretowania dzieł klasyków, czego wyrazistym przykładem jest *Ekloga IV*, będąca hołdem złożonym poezji, o której autor jest w zupełności przekonany, że pełni rolę terapeutyczną zarówno dla twórcy, jak i odbiorcy.

Bibliografia

Wydania tekstów oryginalnych z komentarzami oraz przekłady

- Ecclesiastes. (2013). *Biblia Sacra iuxta Vulgatam versionem*. Weber R.; Gryson R. (eds.). Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
- Mimnermos. (1984). *Fragmenta*. Przeł. W. Appel. W: *Liryka starożytnej Grecji*. J. Danielewicz (oprac.). Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 293–298.
- Nemesiano. (1994). *Le egloghe*. L. Ferri, L. Moreschini (eds.). L'Aquila–Roma: Japadre Editore.
- Nemesiano. (1997). *Marco Aurelio Olimpico Nemesiano. Eclogae*. G. Cupaiuolo (ed.). Napoli: Lofredo Editore.
- Nemesiano. (2011). *Marco Aurelio Olimpico Nemesiano. Il Cinegetico. Trattato sulla caccia*. A. Se-stili (ed.). Roma: Società Editrice Dante Alighieri.
- Nemesianus*. (1986). *The Eclogues and Cynegetica of Nemesianus*. H.J. Williams (ed.). Leiden: Brill.
- Nemesianus*. (1969). *The Eclogues of Calpurnius Siculus and M. Aurelius Olympius Nemesianus*. Ch.H. Keene (ed.). Hildesheim: Georg Olms Verlag.
- Nemesianus*. (1998). *Cynegetica*. J.W. Duff, A.M. Duff (eds.). W: *Minor Latin Poets II*, LCL 434, Cambridge (Mass.), London 1934 (1998⁶).
- Némésien. (1931). *Poèmes sur la chasse*. E. Raynaud (ed.). Paris: Garnier.
- Némésien. (1975). *Oeuvres*. P. Volpilhac (ed.). Paris: Les Belles Lettres.
- Nemezjanus. (1985). *Sielanka rzymska*. Przeł. J. Sękowski. Warszawa: PIW.
- Vergilius. (1969). *P. Vergili Maronis opera*. R.A.B. Mynors (ed.). Oxonii: Clarendon.

Opracowania

- Albrecht, M. von (1996). *Storia della letteratura latina. Da Livio Andronico a Boezio*. Przeł. A. Settaioli. Torino: Einaudi.
- Aymard, J. (1951). *Essai sur les chasses romaines des origines à la fin du siècle des Antonins*. Paris: Éditions de Boccard.

- Bartol, K. (2011). „Elegijne nastroje: wczesna elegia grecka i nie tylko”. *Poznańskie Studia Polonistyczne. Seria Literacka* 18(38). 11–22. <https://doi.org/10.14746/pspsl:2011.18.2>
- Castagna, L. (1970). „Le fonti greche dei Bucolica di Nemesiano”. *Aevum* 44. 415–443.
- Curcio, G. (1899). „Il Cinegetico di M. Olimpio Nemesiano”. *RFIC* 27. 447–462.
- Cytowska, M., Szelest, H. (1992). *Literatura rzymska. Okres cesarstwa*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Dymna, A. (2021). *Spotkania pięknych dusz #11*. Podcast, w którym otulamy słowem. <https://www.youtube.com/watch?v=ehDa7Tln5p4> [17.01.2021].
- Dziadek, A. (1999). *Rytm i podmiot w liryce Jarosława Iwaszkiewicza i Aleksandra Wata*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Eco, U. (2010). *Il cimitero di Praga*. Milano: Bompiani.
- Eco, U. (2013). *Cmentarz w Pradze*. Przeł. K. Żaboklicki. Warszawa: Noir sur Blanc.
- Gasti, F. (2013). *Profilo storica della letteratura tardoantica*. Pavia: Pavia University Press.
- Gualandri, I. (2005). *Proserpina e le tre dee (De raptu Pros. 1.214-2.54)*. In: *Nuovo e antico nella cultura greco-latina di IV-VI secolo*. I. Gualandri et al. Milano: Cisalpino: Istituto Editoriale Universitario, 185–217.
- Karakasis, E. (2011). *Song Exchange in Roman Pastoral*. Berlin 2011. <https://doi.org/10.1515/9783110227079>
- Korzeniewski, D. (1976). *Hirtengedichte aus spätrömischer und karolingischer Zeit*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Koziołek, R. (2019). *Wiele tytułów*. Wołowiec: Wydawnictwo Czarne.
- Kucz, A. (2018). *Lingua colorum nell'Egloga III di Nemesiano*. W: A. Kucz, P. Matusiak. *Szkiecy o antyku. T. IV. Lingua coloris*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. 27–37.
- Kucz, A. (2021). „Wizerunek kobiety w *Eklodzie II* Nemezjana”. *Collectanea Philologica* 24. 101–109. <https://doi.org/10.18778/1733-0319.24.06>
- Kucz, A. (2022). *Visualizzazione nella poesia di Nemesiano*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Kucz, A., Gryksa, E. (2019). *Nemezjan w kręgu antycznej tradycji lowieckiej*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Lacoue-Labarthe, Ph. (2004). *Poezja jako doświadczenie*. Przeł. J. Margański. Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Mayer, R. (2006). *Latin Pastoral after Virgil*. In: M. Fantuzzi, Th. Papanghelis (eds.). *Brill's Companion to Greek and Latin Pastoral*. Leiden, Boston: Brill. 451–466. https://doi.org/10.1163/9789047408536_019
- Nawarecki, A. (2021). „«Che cos'è la poesia?» (Derrida, Uniłowski, Berardi)”. *Fabrica Litterarum Polono-Italica* 1(3). 79–96. <https://doi.org/10.31261/FLPI.2021.03.06>
- Nosarti, L. (2012). „Nemesiano, Cyn. 67-68”. *Aevum* 86(1). 265–280.
- Oliva, M. (2017). „La quarta egloga di Nemesiano: il superamento del modello elegiaco nel rito magico nemesiano”. *Quaderni Borromaici. Saggi studi proposte* 4. 17–26.
- Sanetti, C. (2010). *Modulans Alterna Notavi. Itinerari musicali nella poesia bucolica latina*. Rel. T. Privitera. Tesi in letteratura latina. Roma: Università degli studi di Roma Tor Vergata.
- Stabryła, S. (1987). *Wergiliusz. Świat poetycki*. Wrocław, Warszawa, Kraków, Gdańsk, Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Styka, J. (2008). *Sydoniusz Apollinaris i kultura literacka w Galii V wieku*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności.
- Verdière, R. (1966). „La bucolique post-vergilienne”. *EOS* 56(1). 161–185.
- Vinchesi, M.A. (1998). *Il canto d'amore nella seconda Egloga di Nemesiano e l'«Officina Poetica» di un tardo autore bucolico*. In: M.P. Pieri (ed.). *Percorsi della Memoria* 1. Florence: Polistampa. 133–143.
- Walter, H. (1988). *Studien zur Hirtendichtung Nemesians*. Palingenesia 26. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

- Wat, A. (1986). *Dziennik bez samoglosek*. K. Rutkowski (red.). Londyn: Polonia Book Found.
- Whitlatch, L.A. (2013). *The Hunt for Knowledge: Hunting in Latin Didactic Poets*. New Brunswick (N.J.): Diss. <https://doi.org/doi:10.7282/T30863VK>
- Zawada, A. (2018). *Przeciwko tyranii wielkiej liczby*. W: *Almanach III międzynarodowego festiwalu poezji Silesius*. Wrocław: Wrocławski Dom Literatury.

Dr hab. Anna Kucz, prof. UŚ – Associate Professor in the Institute of Literary Studies at the University of Silesia in Poland. A member of the Roman Society and the Polish Philological Association. Her interests focus on Roman literature (especially in Late Antiquity) as well as on Mediterranean culture. Moreover, she analyses changes of culture and European thought, which occurred as a result of a clash of both classical and Christian civilisations. The author of numerous articles published in renowned periodicals and several books, e.g.: *Dyskurs z Filozofią w “Consolatio Philosophiae” Boecjusza (The Discourse with Philosophy in Boethius’ “Consolatio Philosophiae”*, Katowice 2005), *Umbra veri. Arnobiusz i nurty filozofii klasycznej (Umbra veri. Arnobius and Trends of Classical Philosophy*, Katowice 2012), *Nemezjan w kręgu tradycji łowieckiej* (with Edyta Gryksa, Katowice 2019), *Visualizzazione nella poesia di Nemesiano* (Kraków 2022). Currently she is carrying out a research on the works written by a Latin rhetor and apologist – Arnobius of Sicca Veneria and on the output of a Carthaginian poet – Nemesianus.

e-mail: anna.kucz@us.edu.pl